ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

ੴ

ਅਗਸਤ 2005

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਭਾਸ਼ੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ
ਅੰਕ 8 ◆ ਸਾਲ ਸਤਾਰਵਾਂ ◆ ਅਗਸਤ 2005

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ
ਮੋਬਾਈਲ: 09814053630

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ, ਐਮ.ਏ., ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4.8.90 ਮਿਤੀ 20.2.91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

▲ Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/CHD/Tech./04-05/375 dated 30.04.2004/ 05.05.2004 valid upto 31.03.2007

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

▲ **ਦੇਸ਼:** ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਸਲਾਨਾ 150 ਰੁ. ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.

▲ **ਵਿਦੇਸ਼:** ਸਲਾਨਾ 30 $, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 $

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)
1246/1, ਸੈਕਟਰ 22-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 022
ਫੋਨ : 0172-2701396, 2713915

ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ'
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660

e-mail : drjagirsingh@rediffmail.com
Website : www.amritkirtan.org

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ *ਸੰਪਾਦਕੀ*	2
ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ *ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ*	3
ਗੁਰਮਤਿ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕੈਸੇਟ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਇਕ ਨਜ਼ਰੀਆ *ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ*	6
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ *ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ*	8
ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗਾ *ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ*	10
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ'... *ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ*	12
Moving Monsoon Ragas... *Himani Dalmia*	13
Lali: Living a Century of Music *Vandana Shukla*	15
Bhagat Pooran Singh... *Bhagwant Singh Dilawari*	16
ਸੁਰ ਲਿਪੀ *ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ*	22
ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ *ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*	23

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ **ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼**, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

COMPUTER TYPE SETTING
sohal specials
Designers & Printers
Phone: 0172 - 5091443

ਕਰਹੁ ਬੇਨੰਤੀਆ

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਭਰਾ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ, ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ 1968-69 ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਤੌਰ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਗੀਆਂ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾਉਣ, ਗੱਲ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰੀਆ ਰੱਖਣ, ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੈਠਕ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਗਾਓ ਸੀ। ਉਹ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਬੜੇ ਸਾਫ ਦੋਹਰੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਸਫਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦੇ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ ਉਪਰ ਰੱਖਦੇ।

ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ ਉਥੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਰਾਗੀ-ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕੀਰਤਨੀਏ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤਿ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਵਾਦਤਾ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਦੀ ਕਦਰ ਸਾਰੇ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਤਨੇ ਗੁਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਿਲਰੁਬਾ ਵਾਦਕ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਉਸਤਾਦ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤਬਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਤੇ ਪੰਡਤ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰਾਗ ਸਿੱਖਣ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰੀਲੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬਣੇ। ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਅਖਵਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੁਰੀਲਾ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਗੀਤ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

ਗੁਰਦਰਬਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਸੁਲਝੇ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉਹ ਟਕਸਾਲੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ।

ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ੇ।

ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ : ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨਰਿਤ ਵਿਭਾਗ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ

ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵ ਦੇ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ:

ਸੋ ਅਸਥਾਨੁ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ

ਜਾਕੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਾ॥

ਇਸ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਿਕ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਉਪਾਵ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ

ਜਦੋਂ ਥਾਂ ਲੱਭਣ ਤੇ ਆਨੰਦ ਮਾਨਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ

ਇਹੁ ਅਸਥਾਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ॥

ਭਾਵ ਤੜਫ ਅਤੇ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ, ਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੋ ਰਹੇ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ -ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਸੁਚਾ ਹੋਇਕੈ ਜੇਵਿਆ ਲਗਾ ਪੜਣਿ ਸਲੋਕੁ॥

ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ, ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ਅਤੇ ਗਾਵੈ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆਂ ਚਾਰ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ***ਸੁਚਾ ਹੋਇਕੈ ਜੇਵਿਆ ਲਗਾ ਪੜਣਿ ਸਲੋਕੁ॥*** ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਦਿਆਂ ***ਗੁਰ ਸੇਤੀ ਸਨਮੁਖ*** ਅਤੇ ***ਏ ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ, ਏ ਮਨ ਚੰਚਲਾ, ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੇ ਨਾ ਪਾਇਆ॥*** ਦੀ ਥਾਵੇਂ ***ਕਹਿਦੇ ਪਵਿਤ ਸੁਣ ਤੇ ਪੁਨੀਤ*** ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ***ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰਿਓ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥*** ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ***ਅੰਦਰਹੁ ਨਿਰਮਲੁ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲੁ॥ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਕਰਣੀ ਕਮਾਣੀ॥*** -ਭਾਵ ਤਦ ਤੱਕ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਦ ਤੱਕ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ***ਜੀਉ ਰਹੇ ਗੁਰ ਨਾਲੇ।*** ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭੀ ਭਰਿਆ ਕਿ ***ਗਾਵਿਆ ਸੁਣਿਆ ਤਿਨ ਕਾ ਹਰਿ ਥਾਇ ਪਾਵੈ ਜਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਆਗਿਆ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਮਾਨੀ॥*** ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੱਦ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰ-ਅਰਥਾਤ ***ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ ਜਿਸੁ ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ॥*** ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹਿਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ***'ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਦਿਤਾ ਬੰਨ੍ਹਾ'*** ਦੇ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁੱਖ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਕਿਰਤ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਦ ਕੋਈ ਵੀ ਨਵੀਂ ਹੋਂਦ-ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਪਾਸਾ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਊਣਤਾਈਆਂ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਰਸੂਖ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

'ਕਲਜੁਗਿ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨ ਪਰਧਾਨਾ' ਅਤੇ ***ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ*** ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਹੀਰੇ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ***'ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ'*** ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਅਚਾਰ ਸਹਿਤਾ ***"ਓਅੰਕਾਰ ਏਕ ਧੁਨਿ ਏਕੈ-ਏਕੈ ਰਾਗੁ ਅਲਾਪੈ॥ ਬਾਜਾ ਮਾਣੁ ਤਾਣੁ ਤਜਿ ਤਾਨਾ - ਪਾਓ ਨ ਬੀਗਾ ਘਾਲੈ॥"*** ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਪਵਿਤ ਹੋਏ ਸੇ ਜਨਾਂ ਅਤੇ ***'ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ'*** ਨਾਲ ਪਰੀਪੂਰਨ ਕਹਲਾਏ। ਜਿਸ ***'ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ ਸਿਰੁ ਹਥ ਧਰਿਉ'*** ਕਾਰਨ ਦਾਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਤਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ 'ਕੀਰਤਨੀਏ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ***'ਇਹੁ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਾਚੇ ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ'*** ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਕਾ' ਗੁਰੂ

ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਜਨ ਸਧਾਰਨ ਵੀ ਇਸ ਮਹਾਨ *'ਕਲਿਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨੁ ਪਰਧਾਨਾ'* ਅਤੇ *'ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰਾ'* ਦੀ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਆ ਜੁੜਿਆ। *'ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ'* ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਕਾਰਥ ਕੀਤਾ। ਆਮ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਚਲਾਈ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪਰੰਪਰਾ 'ਕੀਰਤਨ' ਸੱਚੀ ਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਵੀ ਕੀਰਤਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। *'ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤ ਜਿਸ ਪੂਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ'*। ਇਹ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਆਪਕ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ *'ਇਹ ਭੀ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰੁ'* ਸਮਝ ਕੇ ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰੇ ਰੂਪੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਐਸਾ ਜੁੜਿਆ ਕਿ ***ਤੋਰੀ ਨ ਤੂਟੇ ਛੋਰੀ ਨ ਛੂਟੇ*** ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮਰਦਾਨਿਆ ਬਜਾ ਰਬਾਬ ਕਾਈ ਦੀਦਾਰ ਖੁਦਾ ਦਾ ਕਰੀਏ' ਜਾਂ 'ਮਰਦਾਨਿਆ ਬਜਾ ਰਬਾਬ ਬਾਣੀ ਆਈ ਏ' ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸਟ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਖੁਦ ਵੀ 'ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਾਜ਼ ਸਰੰਦਾ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਤੰਤਰੀ ਸਾਜ਼ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਗਣਾ-ਚੌਗੁਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੰਦਾ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਨਿਰਮੋਲਕ ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਹੀਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀਰ ਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਾਇਕੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਰ ਢਾਡੀ ਗਾਉਣ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਇਕ ਅਟੁਟਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਸੰਤ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ *'ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤ ਸਰੂਪ'* ਹੋ ਗਿਆ।

'ਇਹੁ ਸਰੀਰ ਪਰਵਾਣੁ ਹੋਇਆ ਜਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ'। ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਮਨ ਵਧਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਸਦੇ ਸਦਕਾ *'ਗੁਰਸਿਖ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੁਰੂ ਮਿਲੈ ਗਲਾਟੈ-ਜਨ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਾਧ ਪਗੁ ਚਾਟੇ'* ਦੀ ਮਹਾਨ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ *'ਜਿਨੁ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੂਜਿਆ- ਤਿਨੁ ਹਰਿ ਪੂਜ ਕਰਾਵਾ'* ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ -ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਾਈ ਦੀਦਾਰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਕਰੀਏ, ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ *'ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ'* ਦਾ ਹੋਕਾ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦਾ ***ਗਾਇਆ ਸੁਣਿਆ ਤਿਨਕਾ ਹਰਿ ਥਾਇ ਪਵੇ'*** ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦਾ *'ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ'* ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵੰਨ ਦੀ ਸੇਧ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। *'ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਸੁਣਾਵੇ-ਕਹੁ ਨਾਨਕਿ ਕਿਆ ਦੀਜੈ'* ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਕਾਰ 'ਅਉਖੀ ਘਾਟੀ ਬਿਖੜਾ ਪੈਂਡਾ' ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਰਾਗ ਦੀ ਰੰਜਕਤਾ ਨਾਲ ਗੁੰਦ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੁਣ ਵਿਵਾਦੀ ਸੁਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਵਿਵਾਦੀ ਸੁਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਕੀਰਤਨੀਏ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾ ਕੇ ਕਹ ਚੁੱਕੇ ਸਨ *'ਸੋ ਭਾਈ ਸੁ ਮੇਰਾ ਮੀਤ'* ਨਾਲ ਬਿਖੇੜਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਹੋਏ ਅਪਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸੱਤਾ-ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ, ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਖਿਤਾਬ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ *'ਨਦਰਿ ਉਪਠੀ ਜੇ ਕਰੇ'* ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਰੁਤਬਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਉਹੀ ਰੁਤਬਾ ਪਦ, ਮਾਣ, ਸਮਾਨ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਭਾਈ ਸੱਤਾ-ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਿਰਾਸੀ ਰਬਾਬੀ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਸਬੰਧਿਤ ਰਹੇ। ਪਰ ਹੁਣ ਆਵਹੁ ਅਤੇ ਗਾਵਹੁ ਦੇ ਹੋਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਖ ਮੀਤ ਚਲਹੁ ਗੁਰੂ ਚਾਲੀ ਕਾਰਣ ਸਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਵਡਿਆਈ ਰੁਤਬਾ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ

ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਉਹੀ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਹੁਣ ਗੁਰਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਸਿੱਖ *'ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ'* ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋ ਰੁਤਬਾ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੱਤਾ-ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ-ਪਦ' ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਦਰਸ਼ੀ ਯੁੱਗ ਸ਼੍ਰੇਸਟਾ, ਯੁੱਗ ਦ੍ਰਿਸਟਾ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। *'ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ'* ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਚਨਾਕਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ-ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਲਗਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ 'ਗੁਰੂ ਰੂਪ' ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ *'ਗਏ ਮਸਕਤ ਘਾਲਿ'* ਨਾਲ *'ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ'* ਹੋ ਗਿਆ।

'ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰਿ ਕੈਸਾ' ਭਾਵ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵੰਸ਼ਿਜ਼ ਜਦ ਤੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਦ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜਦ ਤੱਕ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਤਦ ਤੱਕ 'ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ' ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਗੁਰਮਤਿ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕੈਸੇਟ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਇਕ ਨਜ਼ਰੀਆ

ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ : ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ 'ਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤਾਕਤਵਰ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਤੇ ਗਮਗੀਨ ਬੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੱਚਣ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਚਾਅ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜੰਮਣਾ, ਮਰਨਾ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਸਮਾਂ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਠ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮੇਲਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ ਹੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਭਾਵ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵੰਤ ਪਰੰਪਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਚੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:-

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ
ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

......

ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵਹੁ ਭਾਈ ਉਹ ਸਫਲ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਸਗਲ ਕਾਇਨਾਤ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਮਹਾਂਬਲੀ-ਸੂਰਮੇ, ਜਤੀ, ਸਤੀ, ਸੰਤੋਖੀ, ਸਾਧ, ਸਿੱਧ, ਪੰਡਤ, ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਬੈਸੰਤਰ, ਇੰਦ-ਇੰਦ੍ਰਾਸਣ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿ ਸਭ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ। ਉਂਜ ਰਾਗ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ਇਕੱਤੀ ਰਾਗ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਰਾਗ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਖੇੜਾ, ਵਿਸਮਾਦ, ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ:-

ਧੰਨ ਸੁ ਰਾਗ ਸੁਰੰਗੜੇ
ਆਲਾਪਤ ਸਭ ਤਿਖ ਜਾਇ॥
ਸਭਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੋ ਭਲਾ
ਭਾਈ ਜਿਤੁ ਵਸਿਆ ਮਨ ਆਇ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਾਗ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ/ਰੁੱਤ ਮੌਕੇ ਜਦੋਂ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਤੇ ਤਲਿਸਮੀ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਆਸਾ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ, ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ, ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ, ਗਮੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ, ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵੇਲੇ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਆਦਿ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਰਾਗ ਵੀ ਮਖਸੂਸ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਗ ਹਨ। ਇਕ ਚੰਗੇ ਰਾਗੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਉਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਰਿਆਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਆਲਮ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਚੈਨਲ ਦੇਖੋ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਕੈਸੇਟਾਂ ਆਪੋ

ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਖਣ-ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੈਸੇਟਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ।

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸੰਤਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦੱਬੀਆਂ-ਘੁੱਟੀਆਂ ਲੋਕ-ਇਛਾਵਾਂ ਨੇ ਅੰਗੜਾਈ ਭਰੀ। ਇਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਛਹਿਬਰਾਂ ਮੁੜ ਲੱਗਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾ ਠੀਕ ਗਲਤ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਚੈਨਲਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਪੈਸਾ, ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੇਰੀਆਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਹੀਰੇ ਬਣ ਗਏ।

ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ ਕਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਕ ਵੀ ਇਸੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਹ ਵੀ ਲੋਕ-ਗਾਇਕਾਂ ਵਾਲੇ ਗਲੈਮਰ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਸਕੇ। ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਕਈ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ, ਫਿਲਮੀ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਆਪੇ ਬਣਾਈਆਂ ਦਿਲਕਸ਼ ਤਰਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ 'ਚ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਘੋਖੇ-ਵਾਚੇ ਕੱਚੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਬਣੀਆਂ ਆਡੀਓ ਅਤੇ ਵੀਡੀਓ ਕੈਸੇਟਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਵਿਚ ਥੋਕ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਸੇਟਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਲੋਕ ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੈਸਾ, ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੇਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਗਾਇਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਕੀਰਤਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਗਾਇਕੀ ਜਾਂ ਗਾਇਕੀ ਥੋੜ੍ਹ ਚਿਰਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਇਕ ਅਮਰ ਸੰਗੀਤ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤਰਜਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਉਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਲੰਮੀ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਘੱਟ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਸੁਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਰਜ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਕੀਰਤਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵੱਲੋਂ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੇਧ ਦੇਣਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਤਜਾਰਤੀ ਰੁਚੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਸੁਰਤ-ਮੰਡਲ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੁੱਲ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਨਹੀਂ ਚਲਦੇ। ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤਜਾਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਟਕਸਾਲੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੈਸੇਟਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਵਰਗ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਕੈਸੇਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਵੱਧਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਆਲਮ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਅਕਾਦਮੀ ਜਾਂ ਸੈਂਸਰ ਬੋਰਡ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨ ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹੋਣ ਕਿ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੈਸੇਟਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੇ। ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪਰੰਪਰਕ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂਟ ਕੇ ਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਇਸ ਖਤਰੇ ਵੱਲ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਟਕਸਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਮਰਿਆਦਾ ਖੋਟ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ

ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ : ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵਿਮੈਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਅੱਜ ਇਕ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਧ-ਯੁਗੀਣ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਜਿਨਾਂ ਮਹਾਨ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੰਗੀਤਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਭਗਤੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗਬੱਧ ਕਰਕੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਹੀ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੌਲਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਕੱਠਿਆਂ ਇਤਨੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਨ, ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਲਿਵ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਕੀਰਤਨ ਭਾਵ ਗਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪਰ ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਵਾਦਨ ਸੰਗੀਤ ਭਾਵ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਇਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਿਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਜਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਗਾਇਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਵਾਦਨ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਗਤ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਵਾਦਨ ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਆਪਣਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਵਾਦਨ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਭਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਟਯਸ਼ਾਸ਼ਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਗੀਤ, ਸਾਜ਼ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਪ ਤਪ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।"

An Introduction to India Music ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਾਦਨ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ ਕਲਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਬਾਬ, ਵੀਣਾ, ਕਿੰਗਰੀ, ਬੰਸੀ, ਪਖਾਵਜ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ, ਬਾਜਾ, ਮੰਜੀਰਾ ਅਤੇ ਘੁੰਗਰੂ ਆਦਿ ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲੈਆਤਮਕ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਹੀ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ। ਰਬਾਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰ ਵਿਖਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਦਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਬਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਸਾਰੰਦਾ, ਤਾਊਸ ਤੇ ਦਿਲਰੁਬਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਰਬਾਬ, ਸਾਰੰਦਾ, ਸਾਰੰਗੀ, ਤਾਊਸ, ਇਸਰਾਜ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਧਵਨੀ ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਨਵੀਨੀਕਰਣ ਨੇ ਇਸ ਕਦਰ ਹਲਕਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਰਾਗ ਬੱਧ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥੇ ਅਛੋਹ ਹਨ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਬਹੁਤ ਅਣਜਾਣ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੀਰਤਨੀਆ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗਬੱਧ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਕਰੜੀ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਅਣਹੋਂਦ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮਾਇਕ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਕੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਕੈਸਟ ਕਲਚਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ਹਨ। ਬੱਸ ਹਰਮੋਨੀਅਮ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਧੁਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਜਾਂ ਗਜ਼ਲਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਇਕ ਸ਼ੋਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਾ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਵੇ। ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਣ ਦੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ 99% ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਰਾਗ ਬੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਖੁਦ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਤਾਨਪੁਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੇ ਰਾਗੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਆਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰਾਗ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗਾਈ ਜਾਣਗੇ। ਫਿਰ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਮਕਸਦ ਗੀਤ ਦੀ ਧੁੰਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਉਹ ਲਈ ਕਰੜੀ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਗੁਣੀਜਨਾਂ ਨੇ ਕਦਮ ਉਠਾਏ ਹਨ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਟਕਸਾਲਾਂ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਸਭ ਦੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕੀਏ ਤੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਸਕੀਏ।

'ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਸਾਡਾ ਗੌਰਵ' 'ਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗਾ

ਗੁਰਜੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ : ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਲੋਨੀ, ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਰੋਡ, ਸੰਗਰੂਰ

ਰਿਆਸਤਾਂ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਮੀਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਉਸਤਾਦ ਆਸ਼ਕ ਅਲੀ ਖਾਂ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਗਾਈ ਠੁਮਰੀ ਸਿੰਧੀ ਭੈਰਵੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਲੋਕ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ, ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸਤਾਦ, ਬਾਕੁਰ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਸਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਨਰੂਲਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਾਰੇ ਪਟਿਆਲਾ ਸੰਗੀਤ ਕਿਆਰੀ ਦੇ ਹੀ ਮਹਿਕਾਂ ਵੰਡਦੇ ਫੁੱਲ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ (ਰਾਗ) ਦਰਬਾਰ ਸਮੇਂ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਰਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਰੰਗੜ, ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਤੀ, ਉਸਤਾਦ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗਾ ਵਰਗੇ ਤਬਲੇ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਰਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਸਨਪੁਰ ਵਿਖੇ 1938 ਈ. ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬਾਲਕ ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਛੱਡ ਗਏ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਲਕ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੰਨੂ ਗੁਹਾਟ ਭਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਤੀ, ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪਖਾਵਜੀ ਆਮ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਤਾਦ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤਬਲਾ ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਕੀਤੀ ਸੰਗਤ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਚੇ ਦੇ ਅਚੇਤ ਪਣ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਕਿ ਇਕ ਵਧੀਆ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਸੱਤ ਸਾਲ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਕਿ ਤਬਲੇ ਦਾ ਰਿਆਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਾਲੀਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕੁਦਰਤ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜੇ ਕੁਝ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿੰਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਸਦਕਾ ਕੋਈ ਬੋਲ ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਯਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਪਤੰਗੇ ਵਾਲੀ ਲਾਲਸਾ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਕਰ ਲਈ। ਪਟਿਆਲਾ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਗੇਟ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਗੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸਤਾਦ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਵਖਿਆਤ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਸਨ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਠ-ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪਤੰਗੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਣ ਗਏ ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗਾ। ਹੱਥ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਬੋਲ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਦਾਏਂ ਬਾਏਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਜਨ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ। ਲੈਅ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਸੋਲੋ ਵਾਦਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ। ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲਾ ਗੇਟ ਗਊ ਸ਼ਾਲਾ ਮੋੜ ਤੇ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਵਾਦਕ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਹੋ ਨਿਬੜੇ। ਦਾਸ ਨੂੰ ਸੰਨ 1971 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰਾਜਪੁਰਾ ਟਾਊਨ ਵਿਖੇ ਇਕ ਬਹਾਵਲਪੁਰੀ ਭਗਤ ਜੀਆ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਸਮੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਉਸਤਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗਾ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਸ਼ੇਖਰ ਜੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਗੀਨਾ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਝਪਤਾਲ ਵਜਾਇਆ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰਾ

ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ੇਖਰ ਜੀ ਨੇ ਗਜਲਾਂ ਗਾਈਆਂ ਫੇਰ ਵਾਰੀ ਆਈ ਉਸਤਾਦ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਮੈ ਤੀਨ ਤਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਬੋਲ ਇਕ ਵਾਰ ਵਜਾਵਾਂਗਾ ਉਹ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਯਾਦ ਆਵੇਗਾ ਜਿਸਨੇ ਸੁਣਨੈ ਬਹਿ ਜੋ ਜੀਹਨੇਂ ਜਾਣੈ ਜਾਓ ਮੈਂ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਵਜਾਵਾਂਗਾ। ਸਾਰੇ ਵੇਖਣ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵੱਲ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮੀ ਸੀ ਪਰ ਹੰਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਕਲਾ 'ਤੇ ਮਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਸਪਸ਼ਟਵਾਦੀ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੈਂਟਰਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਅਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ ਪ੍ਰੋ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸਭਾ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਰੂਪਕ ਤਾਲ ਦੀ ਸੋਲੋ ਵਜਾਈ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਸਾਰੇ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠੇ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸਤਾਦ ਲਛਮਣ ਦਾਸ ਕਪੂਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕ ਬੈਠਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਸਤਾਦ ਬਾਕਰ ਹੁਸੈਨ ਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਇਕ ਸੱਜਣ ਬੜਾ ਖਿਆਲ ਗਾ ਰਹੇ ਸੀ ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਸੰਗਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਉਠਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਬੰਦਸ਼ ਦੀ ਲੈ ਜਰਾ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਹੁੰਦੀ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਸੰਭਲਕੇ'। ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਲੱਗੇ ਰਹੋ ਜਦੋਂ ਧਿੰ ਨਾ ਨਾ ਆਇਆ ਮਿਲ ਜਾਓਗੇ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਜੇ ਧਿੰ ਨਾ ਨਾ ਤੇ ਈ ਮਿਲਣੈ ਤਾਂ ਘੰਟਾ ਭਰ ਉਡੀਕਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਸਤਾਦ ਬਾਕਰ ਹੁਸੈਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ ਉਹ ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੇ ਬੱਸ ਰੌਣਕ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡਦੇ ਭਾਵੇਂ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਰਹੇ ਜਾਂ ਨਾਂ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਬੜ੍ਹਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਕ ਕਾਇਦੇ ਦੇ ਤੀਹ ਤੀਹ ਪਲਟੇ ਕਰਵਾਏ। ਮਾਤਰ ਵੰਡ ਸਮੇ ਦੱਸਦੇ ਝਪਤਾਲ ਦੇ ਸਮ ਤੋਂ ਸਮ ਚੱਕਰਦਾਰ ਬਣਕੇ ਤੀਨ ਤਾਲ ਵਿਚ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੱਚੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜਿਸਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਿਵਾਏ ਸੁਰ ਤਾਲ ਦੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਾ ਲੈਅ ਵਿਚ ਵਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਚੰਦ ਯਾਦਾਂ। ਪਤੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਿਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰਸੀ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ" ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਿਪੇਖ

ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ : ਪਤ੍ਰਿਕਾ 'ਵਰਿਆਮ' 'ਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਪੁਸਤਕ ਛਪੀ ਹੈ "ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਿਪੇਖ" ਅਸੀਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਸਾਰ ਹੈ। ਨਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾ ਸਕਣਾ ਅਤੇ ਨਾ ਅੰਤ ਲੱਭਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਇਤਿਹਾਸ, ਚਿੰਤਨ, ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਚਾਰ ਪਰਵਾਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੁਕਲ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਾਂਭ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਡਰੋ ਅਡਰਾ ਸਰੂਪ ਇਤਿਹਾਸ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਠਨ ਗੱਲ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿਘ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਹਨ, ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਵੀ ਮਾਹਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਹਸਤ ਲੇਖਕ ਵੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਤਮ ਡਿਗਰੀਆਂ ਐਮ. ਏ. ਜਾਂ ਪੀ. ਐੱਚ. ਡੀ. ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪਰਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਨੂੰ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਉੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵਾਂਗ ਕੀਰਤਨ ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉੱਚੇ ਸੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਤਿਲਕ ਕੇ ਸਰਲੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਨਿਵਾਣਾਂ ਵੱਲ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਟਕਸਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਾਸਕ ਪਰਚਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਕੱਢਣ ਦੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ-ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਤੂਫਾਨ ਨਾਲ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਮੁਲਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਿਪੇਖ ਪੁਸਤਕ/ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੀ ਸਾਮਗਰੀ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੁਛਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਪਾਉਣੀ, ਸਨਾਤਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਡੋਰੀ ਫੜ ਕੇ ਦੂਰ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੱਕ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਬਗੈਰ ਪੂਰਵ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਨੌਤਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਮੁੰਦਰ ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਔਖੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਤ ਅਧਿਐਨ ਮੰਗਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਛਾਪੀ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ੪੧੨/੭ ਸੈਫਾਬਾਦੀ ਗੇਟ ਪਟਿਆਲਾ (ਫੋਨ ਨੰਬਰ ੦੧੭੫-੨੨੦੨੭੪੦) ਨੇ ਤੇ ਮੁੱਲ ਹੈ ੨੨੦ ਰੁਪਏ ਪੰਨੇ ੨੦੬ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਹੈ। ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ੪੨੨ ਸੈਕਟਰ ੧੫-ਏ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

Moving Monsoon Ragas Help Unite Self with Nature

Himani Dalmia : Courtesy "Times of India"

Indian classical art forms express the artiste's subjective, internal experience. The human is invariably viewed as part of nature. In paintings, humans are accorded the same space as a flower or a creeper. Art relates the inner to the outer, the material to the spiritual.

The system of ragas in classical music centres on the expression of a core feeling, a 'raga' The note-by-note expansion or vistaar of the raga allows emotion to be articulated wholly, each note adding a new dimension to the mood already created by the musician. This teasing out of the raga parallels the development of the musician's own feeling, untill both the raga and emotion blossom fully.

This relationship can perhaps be understood best when we consider monsoon ragas. The monsoon season is rich in emotional diversity and the Malhar ragas help nature, emotion and art to converge. Trees become green and heavy with fruit, the mating season begins and the sound of thunder rents the air. The ambience is one of romance and joy. At the same time, dark and brooding clouds invoke a sense of fear. Mythology speaks of monsoon rainstorms, complete with menacing bolts of lightning as expressions of Indra's wrath. Ragamala paintings depicting raga Megh show Krishna dancing with gopis in ecstasy; he also holds up the Goverdhan mountain to shelter his people from Indra's outpouring.

The compositions in Malhar ragas are inspired by the personality of rain. The shudh or natural and komal or flattended 'Ni' note intertwines in these ragas to evoke running water. A certain fluidity is also suggested through 'meends', the smooth transition from one note to another. The fast 'taans' recall the sound of falling rain. The Malhar ragas can be both cheerful and sombre. Raga Megh creates a significantly brighter mood than the darker Miya ki Malhar, allowing the musician to relate to all aspects of this season.

A common theme in monsoon ragas is that of pining for one's lover. The compositions often speak of the anticipation felt by the beloved for the company of her lover, seeking his protection from the thunderstorm. Several Ragamala paintings depict a woman rushing indoors to her lover against a backdrop of dark clouds, rain and lightning. the dominant mood is of longing after separation, the monsoons complementing the turbulence in the minds of anxious lovers. Kalidasa's classic work, Meghadoota, the Cloud Messenger, uses the monsoon as a

metaphor to convey yearning and love. the poem blends man and nature, as the cloud and lover become inseparable symbols of that core feeling: longing.

It is no coincidence that artistes over the ages have sought to translate the essence of the monsoons into tangible art, whether in Ragamala paintings, poetry or Malhar ragas. The rendering of a monsoon raga is a dialogue between the raga and the artiste, and a fusion of the individual and nature. The people of the subcontinent sense that the subcontinent sense that the monsoon somehow serve to connect us with something larger than the self. This longing for a connection –with a loyer, with nature, or even with God –is the essence and spirit of monsoon ragas.

LALI: LIVING A CENTURY OF MUSIC

Vandana Shukla : Courtesy "Times of India"

The rare opportunity to listen to the voice of Suraiya's mother, Mehar Bano, a 90-year-old recording of Miss Johra Jaan...all this to give you a taste of vintage music, Gurmukh Singh Lali, a rugged looking Sikh, is one man archive of Punjabi music. Lali has spent Rs 18 lakh on his passion for collecting vintage music. And his unique passion has earned him a place in the hearts of millions of Punjabis. Lali has in his collection about 25,000 rare gramophone records that he has collected trotting over the Indian subcontinent.

All these vintage musical gems are housed in Jathedar Pargat Singh, Punjabi Sabyachar Library at Naiwala in Barnala. The oldest record in the collection dates back to 1908, which is a single side recording of Uttam Singh Hakim's rendering of Ardas and Asa di Var. The rare recordings of Bhai Sarder Singh, Sumand Singh Ragi, Niku Tumbewalla, Bhai Shailaji, Raj Gayak of Maharaja of Patiala, and Patialewala Raja Boli Aur Bolta, are part his unique library.

Lali's father, who was a cleric, had a large collection of religious recordings that he played for the benefit of the religious gathering. Lali says while he was growing up, he lisitened to a different kind of music, when cassettes came into being he began to miss the kind of music he grew up with. "The kind of music I was used to listening to from radio station Lahore, Ceylon, Jalandhar and Srinagar disappeared from my aural space and I craved for it. So, I thought of collecting the music I grew up with."

Thus began the unique venture, sometime people say the government should have done instead. "For some records I approached an agent in Sargoda in Pakistan. For a single record I have paid up to 2,500," adds Lali, who works as an accountant in a co-operative bank.

An 80-year-old original recording of a jalsa, rendering of Kali, Dhadi and Kavi Shri take the Punjabis on a nostalgic trip with his collection. Apart from the rare Punjabi recordings, Lali has also collected old Hindi records, among the priced possession is Yaad aaye Nanakana by Morammad Rafi. The proud collector says he has original voices of political leaders like Gandhi, Nehru, Shastri, Azad and even Punjabi poet Shiv Kumar Batalvi finds his voice in his records.

The collector of vintage music has one grouse though against the present day music, "gramophone records had songs on all themes, for all occasions, now they sing only for women!"

Bhagat Pooran Singh: The Legendary Sikh of the Last Century

Bhagwant Singh Dilawari : Tapovan, Amravat 444 602 (Maharastra)

As we celebrated the birth centenary of our legendary hero of Punjab in Amritsar, we also think of the infamous Blue Star on account of which this legendary Sikh, Bhagat Poorn Singh, the proctor of the sick and handicapped, who returned his *Padam Shri* as a fearless moral protest. A remarkably devoted Sikh, who learnt to be in selfless service of humanity from his mother Mehtab Kaur and changed his name from Ramji Lal to Pooran Singh because of the influence of the Sikh sevadars in Gurdwaras who treated human being as equals, had no airs of superiority and provided food and shelter to the travellers. His moral outrage at the invasion of Harmandir Sahib in Amritsar in early June of 1984 was not of a sectarian Sikh but of a fully developed man, who had learnt real humanity and worked ceaselessly for half a decade for the dispossessed the weak and the disabled under the sacred and pious umbrella of the Golden Temple. And this was just one of the innumerable acts of piety, courage, self- annihilation and determination until he left his body in 1992. We all know about the various facets of his personality and the deeds of uncommon human concern ranging from looking after the crippled Piara Singh, washing dirty linen of the helpless crippled patients, caring for the T. B. patients without worrying about his own health and picking up nails, banana skins, stones and other things likely to hurt the passerby. We also know about the ceaseless interest in the preservation of safe environment, cleaning drinking water, tree-plantation and other philanthropic inclinations.

But, in this centenary tribute. I am going to talk in his own words about his unmatched devotion to his mother, love for mankind, his unquenchable thirst for knowledge for the sake of service to humanity, his unsatiable hunger for doing good and his dogged determination to vanquish all odds. Born in 1904, he was seven when he fell ill and he says: "My mother in folded hands prayed to God in the Golden Temple that if her son recovered, he would, all his life, remain in your service."

1. Commitment to mother: At the time of her death in 1930, she told him about her sins of having aborted her pregnancy thrice. While he did not agree that she was responsible, because she had to accept everything under the duress of her husband, Bhagat Pooran Singh gave a commitment to his mother: "For the repentance of your sins, I shall spend my whole life in the service of humanity."

2. Influence Of Sikhism And Its Universality: In 1923, when he finished

his matriculation examination, he was worried about where to stay because he had to leave his Boarding House. He writes:

> "When I was returning to Khanna town from Ludhiana on foot the voice of God told me within: I am taking you to such a home which is never ruined and where every thing of need would be available and where the atmosphere will be much purer than your personal home.'

Immediately thereafter he met some devout Sikhs who sheltered him and later sent him to Gurdwara *Reru Sahib*:

> "I was pleased to have the *darshan* of the Gurdwara and I felt that I have found the place which I needed for development of my life. Instead of worrying sighs I had received mighty joys. I began to think that I must quickly adopt the culture of this great place and become a part of it."

When Bhagat Pooran Singh went to *Shahidi Jor Mela* in Fatehgarh Sahib in 1918, he was impressed by a Maharaja's participation as an ordinary Sikh. He says:

> "At my young age I had five-fold influence though my participation. The beauty of the young ADC because of his two-tier turban and beard was striking. In the *sangat*, no one can sit higher than others, whatever be his worldly position. Even the highest person in the worldly sense thinks it a good fortune to be able to participate in the sangat. Guru's Sikhs get up at *amritvela*, take their path and recite *Gurbani*, even when it is dark. The sacrifice of the young children introduced in my mind that aspect of life which should be imparted to all the children."

After matriculation examination in Lahore, S.Harnam Singh who was impressed by Bhagaji's enthusiasm for life and service and had taken him under his wings, introduced him to Bhai Teja singh of Gurdwara *Dera Sahib*; Bhai Teja Singh was a committed holy Sikh and "hearing that I wish to serve, he asked Heera Singh to give me *Karah Parshad*. He was keen to let me stay and serve."

3. Personal development: Committing to his mother that he would remain single and serve mankind and finding satisfaction, happiness and wholesome atmosphere in the Sikh philosophy as also the Sikh character and practice, his development was sustained and determined. He was also influenced by Mahatma Gandhi's simplicity and whomsoever he came in contact was impressed and willingly helped Bhagatji. He has mentioned various names including Bhai Kishan Singh, Master Tara Singh, S.Hukam Singh, Principal Jodh Singh, Col. Bhagwant Singh, Sant Harbhajan Singh, Dr. Poorn Singh and many others. Let us hear from his own mouth:

"The crippled Piara Singh (whom he

found in Gurdwara *Dera Sahib* and whom he carried all his life on his back and lovingly took care of him until his death) has been my biggest support. If I had not found him I could not do anything like the establishment of *Pingalwara* and the way I have earned the respect and love of the world. I have spend my 80 years in the tenderness and piety of a child."

Bhagat Pooran Singh relentlessly worked for the sick and crippled without caring whether someone was dirty, infectious patient or whether he had maggots and was bound to die. In fact , he was happy that he could provide a sheltering care where even the dying could die in peace. He went on searching for knowledge and development so that he could serve humanity better. He has quoted many great authors. Let us savour some of his adopted guiding principles through quotations:

"A wise man has rightly said that instead of giving too much wealth to one's children, one should impart to them the wisdom of how to spend it. Those parents who do not make their children imbibe the teachings of religious books and consider money to be everything should have no hope of seeing their children in noble terms. Their children often get into vices. An English intellectual says that in a home in which there is no religious book to impart spiritual knowledge, that home has no barriers for the entry of sins and sinful inclinations."

The beauty of Bhagat Pooran Singh, the Sikh, and Bhagat Pooran Singh, the universal man is exquisitely portrayed when, on the one hand, he talks of Gurdwara *Dera Sahib* and the Sikh culture and *Gurbani* as his guides, he also refers to various people of various countries including Hazrat Mohammed Sahib and Jesus Christ as also Shivji. Look at these quotations (two wonderful stories):

"A young boy looking after his cattle finds a railway train near a bridge on fire. There is no red flag to halt the train. He runs towards the side from which the train is coming and faces the engine which stops after cutting him into pieces. But then he saves the entire train from perishing along with all its passengers."

"A boy called Hans Brinker of Holland. The country is lowland while the sea-level is higher. A small breach in the sea-dam can flood the country unless the breach is closed immediately. Finds that the breach would flood the entire area; he puts his arm in the hole and stays whole night. Because of severe cold, he is dead by the light of the day. But the country is saved."

Gathering and spreading knowledge for all Mankind, Bhagat Pooran Singh quotes others:

"Eh ras chhade oh ras awa

Oh ras peeya eh ras nahin bhawa"

Gurbani

(The man of high inclinations naturally is not attracted by the worldly tamptations. Only when he abandons them, he relishes the sweetness of purity. And once he drinks that nectar of piety, he is no longer tempted by worldly inclinations.)

And, says Bhagatji, this gracious nature comes from love, compassion and philanthropy which goad man to attain all kinds of bliss and happiness in preference to the lowly pleasures of the world, which automatically remain forgotten. Quoting Emerson, Bhagatji says:

> "A hero gives up a certainty for an uncertainty."

He also talk of the *Scourage of Wealth*, a poem by Herald Begbie in "Great Thoughts of London".:

> "What is the use of wealth and proud banners when the homeless languish? This is the scourge of wealth, whereby Nations go down and thrones are shaken."
>
> "I have been inspired by Hazrat Mohammed Sahib's life. He used to live in a hut outside which on a wooden bench four-five crippled always sat. And the Hazrat ate his food together with them."

Bhagat Pooran Singh is a philosopher too. Sometimes he talks to himself, when he tries to care for a young unhinged girl.:

> "Pooran Singh, today, you are looking at God in his girl. God has instilled His tender fear in you because for the under the auspices of *Dera Sahib* Gurdwara. Last 18 years the service you have/ rendered to the sick and change in your outlook."

When he was tried and had to work ceaselessly for long for the unending stream of helpless people, once he wished that if he were a blind person, he would not be able to look at such misery and he would be saved from the restless nights. Immediately, thereafter, he realises:

> "This thought is very wrong. One who has imbibed the spirit of Gurbani would never let such lowly thoughts enter his mind, but until then I had not read the *Bani* from Gurugranth Sahib and of Guru Gobind Singh properly. Otherwise this pessimistic thought would not have entered my mind."

4. **Relentless service of people:**

> "In 1934, on Guru Nanak's birthday, a crippled child was left outside *Dera Sahib*--- *i* went on carrying this child on my back for the last 14 years and, without a roof on my head, have been rearing him under the trees and saving him from thorns and stones... I am repaying the debt that I must have incurred in my parents looking after me."
>
> "One person was paralysed. He was a Hindu from Surat Mandi of Lahore. There were maggots in his nose and flies had also entered. They had split open his brain....I

used to give him food and lookafter him generally, but only after he died I came to know that he had maggots."

He turned out to be a man with some money, but Bhagatji did not use his money for others; in fact he found out his family members elsewhere and gave them what the patient had left. Look at what Bhagatji did:

"In the factory of Shambhunath, a powered machine threw out plenty of water and the forceful flow of water was helpful to me for washing the dirty, excreta-laden clothes which, many times, I used to wash trampling over them with my feet."

Bhagatji printed and distributed the story of Father Damien who looked after leprosy patients in the Hawaii Island and referred with appreciation the work he did there so devotedly that he himself caught leprosy.

In my view, Bhagat Pooran Singh is at his best when he states, with complete satisfaction, what he was enabled to do:

"The best thing about this service is the one of the old man with maggots in his leg. The hole in the dry skin is very small and it is very difficult to pour medicine in it and take out the maggots.......Away from pain and pleasures of the world man dies but at my age of 80 I can say with utmost happiness at heart that no one can feel the bliss that I feel. I am unable to hold my joy. Donations pour in from 21 countries. I have educated myself sitting on roads and thorns. Even the educated professors are envious."

And finally, let us hear what Bhagatji says to dead Kalu, having served him devotedly:

"Hey Kalu, in the eyes of the world you are valueless, because no one was willing to treat you as a child, nor was anyone prepared to adopt you as his own, but for me you got me the status of a *Bhagat* and also you acquired the status of a son. Now that you have reached the lap of the :Lord, go on sending me the blessings, so that I should never shirk the service of the needy and the distressed."

5. Work for Environment: From the very early days of the service of the needy at *Dera Sahib*. Gurdwara in Lahore, Bhagatji began visiting libraries and gathering knowledge about development of character, preservation of environment and avoidance of pollution. Innumerable articles in this connection were printed and distributed. I quote him only once to prove that his commitment was total:

"O people of the world, save yourselves from the dangers of flood, drought, rain of acid, storms and cyclones, shortage of water which will uproot you in its search and make you refugees. Save yourselves from turning your earth into desert. Literature from

Pinaglwara warning you of these dangers and ringing the warning signal is available free from the threshold of *Sri Darbar Sahib*, Amritsar. Listen to this warning bell and thank the Lord for His graciousness to bring the Golden Temple into exist ence for saving mankind and living a usefully successful life."

As I said at the outset, Bhagat Pooran Singh's personality is unique in many ways. But the tortures, the miseries, the troubles and odds that he met doing his work of service never deflected him from his aim and, today, while we celebrate the centenary of his birth, we do not only pay homage to the valiant servant of mankind but also to his mother Mahtab Kaur and to his commitment to *Sikhi*, and to the ideals which the Gurus placed before us for building the Sikh character. Bhagat Pooran Singh personified this verse from *Sukhmani Sahib*:

Sarab dhram mein sresht dhram
Harko naam jap nirmal karam

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ : ਲੈਕਚਰਾਰ, ਆਰੀਆ ਕਾਲਜ, ਪਠਾਨਕੋਟ

ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ

ਸੁਰ: ਰਿਸ਼ਭ, ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ, ਦੋਵੇਂ ਮਧਿਅਮ, ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ, ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਵਰਜਿਤ।
ਥਾਟ: ਭੈਰਵ **ਜਾਤੀ:** ਸ਼ਾੜਵ ਸੰਪੂਰਣ **ਵਾਦੀ:** ਪੰਚਮ **ਸੰਵਾਦੀ:** ਰਿਸ਼ਭ
ਸਮਾਂ: ਦਿਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ **ਆਰੋਹ:** ਸ, ਗ ਮ ਪ, ਧੁ, ਨੀ ਸਂ।
ਅਵਰੋਹ: ਸਂ ਨੀ ਧੁ, ਪ, ਮੇ ਪ ਧੁ ਨੁੀ ਧੁ ਪ, ਗ ਮ ਰੇੁ ਸ
ਮੁਖ ਅੰਗ: ਧੁ ਪ, ਮੇ ਪ ਧੁ ਨੁੀ ਧੁ ਪ, ਗ ਮ ਰੇੁ ਸ।

ਤਾਲ-ਕਹਿਰਵਾ ਲੈਅ-ਮੱਧ

1	2	3	4	5	6	7	8
x				0			
ਸਥਾਈ							
ਮੇਪ	ਧੁਨੁੀ	ਧੁ	ਪ	ਮੇ	ਪ	ਗ	ਮੇ
ਅਙ	*ਬਙ*	*ਤ*	*ਬ*	*ਜ*	*ਬ*	*ਕ*	*ਬ*
–	ਮੇਪਧੁਨੁੀ	ਧੁ	ਪ	ਮੇ	ਪ	ਗ	ਮੇ
ਙ	*ਅਙਙਬ*	*ਤ*	*ਬ*	*ਜ*	*ਬ*	*ਕ*	*ਬ*
–	ਪ	ਗ	ਮ	ਰੇੁ	–	ਸ	–
ਙ	*ਤੁ*	*ਹੀ*	*ਤੁ*	*ਹੀ*	ਙ	ਙ	ਙ
–	ਮਮ	ਮ–	ਪਧੁ	ਨੀ	–	–	–ਨੁੀ
ਙ	*ਹਮ*	*ਤੁਅ*	*ਪਰ*	*ਸਾ*	ਙ	ਙ	*ਙਦ*
–	ਸਂ	ਨੀ	ਧੁਧੁ	ਪ	–	ਧੁਪ	ਮ
ਙ	*ਸੁ*	*ਖੀ*	*ਸਦ*	*ਹੀ*	ਙ	ਙਙ	ਙ
–	ਮ–	ਮ–	ਪਧੁ	ਨੀ	–	–	–ਨੀ
ਙ	*ਹਮ*	*ਤੁਅ*	*ਪਰ*	*ਸਾ*	ਙ	ਙ	ਙਦ
–	ਸਂ	ਨੀ	ਧੁਧੁ	ਪ	–	–	–
ਙ	*ਸੁ*	*ਖੀ*	*ਸਦ*	*ਹੀ*	ਙ	ਙ	ਙ
ਅੰਤਰਾ							
–	–	ਮ	ਪਧੁ	ਨੀ	–	ਨੀ	–
ਙ	ਙ	*ਤੂੰ*	*ਮੇਰੋ*	*ਮੇ*	ਙ	*ਰ*	ਙ
–	–	ਸਰੇੁਂ	ਸਰੇੁਂ	ਨੀ	–	ਸਂ	–
ਙ	ਙ	*ਪਰ*	*ਬਤ*	*ਸੁਆ*	ਙ	*ਮੀ*	ਙ

–	–	ਸਂ	ਸਂਸਂ	ਨੀ	ਸਂ	ਧ॒ਧ॒	–
ऽ	ऽ	ਓ	ਟਗ	ਹੀ	ऽ	ऽਮੈ	ऽ
ਪ	–	–	ਪ	–	–	–	–
ਤੇ	ऽ	ऽ	ਰੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
–	–	ਸਂਰੇ॒ਂਗ	ਰੇ॒ਂਸਂ	ਨੀ	ਸਂ	ਧ॒ਧ॒	–
ऽ	ऽ	ਓऽऽ	ਟਗ	ਹੀ	ऽ	ऽਮੈਂ	ऽ
ਪ	–	–	ਪ	–	–	–	–
ਤੇ	ऽ	ऽ	ਰੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
–	–	ਸਂਰੇ॒ਂਗਂ	ਗਂਗਂ	ਰੇ॒ਂਗਂ	ਗਂ	–ਗਂ	ਗਂ
ऽ	ऽ	ਨਾऽऽ	ਤੁਮ	ਡੋ	ऽ	ऽਲ	ਹੁ
–	–	(ਮਂ)	ਰੇ॒ਂਰੇ॒ਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	–
ऽ	ऽ	ਨ	ਹਮ	ਗਿ	ਰ	ਤੇ	ऽ
–	–	ਸਂਸਂ	ਸਂ	ਨੀ	ਸਂ	ਧ॒ਧ॒	ਧ॒
ऽ	ऽ	ਰਖ	ਲੀ	ਨੀ	ऽ	ऽਹ	ਰਿ
ਪ	–	–	ਪ	–	–	ਧ॒ਪ	ਮ
ਮੇ	ऽ	ऽ	ਰੀ	ऽ	ऽ	ऽऽ	ऽ
ਪਧ॒	ਸਂ	ਸਂਸਂ	ਸਂ	ਨੀ	ਸਂ	ਧ॒ਧ॒	ਧ॒
ऽऽ	ऽ	ਰਖ	ਲੀ	ਨੀ	ऽ	ऽਹ	ਰਿ
ਪ	–	–	ਪ	–	–	–	–
ਮੇ	ऽ	ऽ	ਰੀ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ

ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਇਸੇ ਧੁਨ 'ਤੇ

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਤੂੰ ਮੋਰੋ ਮੇਰੁ ਪਰਬਤੁ ਸੁਆਮੀ ਓਟ ਗਹੀ ਮੈ ਤੇਰੀ ॥	Thou shakest not, nor do I fall.	ਤੂੰ ਮੈਂਡਾ ਸੁਮੇਰ ਪਹਾੜ ਹੈਂ, ਹੇ ਸਾਹਿਬ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪਨਾਹ ਪਕੜੀ ਹੈ।
ਨਾ ਤੁਮ ਡੋਲਹੁ ਨਾ ਹਮ ਗਿਰਤੇ ਰਖਿ ਲੀਨੀ ਹਰਿ ਮੇਰੀ ॥੧॥	Thou, O Lord, hast preserved my honour.	ਤੂੰ ਹਿਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਡਿਗਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ, ਹੇ ਸਾਹਿਬ! ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਆਬਰੂ ਰਖ ਲਈ ਹੈ।
ਅਬ ਤਬ ਜਬ ਕਬ ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ॥	Now and then and here and hereafter there is but Thee.	ਹੁਣ ਅਤੇ ਤਦੋਂ ਅਤੇ ਏਥੇ ਤੇ ਓਥੇ ਕੇਵਲ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ।
ਹਮ ਤੁਅ ਪਰਸਾਦ ਸੁਖੀ ਸਦ ਹੀ ॥੧॥	By Thine grace, O my Master, I am ever in peace.	ਤੇਰੀ ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ! ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਰਾਮ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹਾਂ।
ਰਹਾਉ ॥	Pause.	ਠਹਿਰਾਉ।

ਤੋਰੇ ਭਰੋਸੇ ਮਗਹਰ ਬਸਿਓ ਮੇਰੇ ਤਨ ਕੀ ਤਪਤਿ ਬੁਝਾਈ ॥	Relying on Thee. I abide in Maghat and Thou hast quenched the fire of my mind.	ਤੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧਾਰ, ਮੈਂ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।
ਪਹਿਲੇ ਦਰਸਨੁ ਮਗਹਰ ਪਾਇਓ ਫੁਨਿ ਕਾਸੀ ਬਸੇ ਆਈ ॥੨॥	First I obtained Thy vision in Magdh and afterwards came to live in Banaras.	ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਦੀਦਾਰ ਮਗਧ ਵਿਚ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਬਨਾਰਸ ਆ ਕੇ ਵਸ ਪਿਆ।
ਜੈਸਾ ਮਗਹਰੁ ਤੈਸੀ ਕਾਸੀ ਹਮ ਏਕੈ ਕਰਿ ਜਾਨੀ ॥	As is Maghar, so is Kanshi. I deem them both the same.	ਜੇਹੋ ਜੇਹਾ ਮਗਹਰ ਹੈ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਹੈ ਕਾਂਸ਼ੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।
ਹਮ ਨਿਰਧਨ ਜਿਉ ਇਹੁ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ਮਰਤੇ ਫੂਟਿ ਗੁਮਾਨੀ ॥੩॥	I, the poor man, have obtained this wealth of the Lord, whilst the proud persons are bursting to death.	ਮੈਂ, ਗਰੀਬ ਮਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਂਈ ਦੀ ਇਹ ਦੌਲਤ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਹੰਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਪਾਟ ਕੇ ਮਰ ਮੁਕ ਰਹੇ ਹਨ।
ਕਰੈ ਗੁਮਾਨੁ ਚੁਭਹਿ ਤਿਸੁ ਸੂਲਾ ਕੋ ਕਾਢਨ ਕਉ ਨਾਹੀ ॥	He who prides on himself; Him prick the thorns and there is none to draw them out.	ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਡੇ ਚੁਭਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।
ਅਜੈ ਸੁ ਚੋਭ ਕਉ ਬਿਲਲ ਬਿਲਾਤੇ ਨਰਕੇ ਘੋਰ ਪਚਾਹੀ ॥੪॥	Here he cries bitterly of prickpain and afterwards burns in the frightful hell.	ਏਥੇ ਉਹ ਚੋਭ ਦੀ ਦਰਦ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਭਿਆਨਕ ਦੋਜ਼ਕ ਅੰਦਰ ਸੜਦਾ ਹੈ।
ਕਵਨੁ ਨਰਕੁ ਕਿਆ ਸੁਰਗੁ ਬਿਚਾਰਾ ਸੰਤਨ ਦੋਊ ਰਾਦੇ ॥	What is hell what heaven, the poor thing. The saints reject both of them.	ਕੀ ਦੋਜਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਗਰੀਬੜਾ ਬਹਿਸਤ। ਸਾਧੂ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
ਹਮ ਕਾਹੂ ਕੀ ਕਾਣਿ ਨ ਕਢਤੇ ਅਪਨੇ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੇ ॥੫॥	Through the grace of my Guru. I owe not any obligation to either.	ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦਇਆ ਦੁਆਰਾ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੀ ਮੁਛੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਧਰਾਉਂਦਾ।
ਅਬ ਤਉ ਜਾਇ ਚਢੇ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਮਿਲੇ ਹੈ ਸਾਰਿੰਗਪਾਨੀ ॥	Now I have mounted to the Master's throne and met with the World-Sustainer.	ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਾਲਕ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਥੰਮਣਹਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਪਿਆ ਹਾਂ।
ਰਾਮ ਕਬੀਰਾ ਏਕ ਭਏ ਹੈ ਕੋਇ ਨ ਸਕੈ ਪਛਾਨੀ ॥੬॥੩॥	The Pervading God and Kabir have become One and no one can distinguish between them.	ਵਿਆਪਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਬੀਰ ਐਨ ਇਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕਢ ਸਕਦਾ।